

**Kristina Krstić¹,
Marija Zotović i
Ivana Mihić**

**Odsek za psihologiju,
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom
Sadu**

PROCESI U BRAKOVIMA STARIH²

Sprovedeno istraživanje imalo je za cilj proučavanje procesa u brakovima starih i to onih koji obuhvataju doživljaj ljubavi i bliskosti u relaciji, načine pokazivanja ljubavi oba partnera, te relacije ovih varijabli sa zadovoljstvom brakom. Uzorak istraživanja obuhvatao je 75 parova starih u kom su žene bile starosti od 55-77, a muševci 55-89. Prosečno trajanje braka ispitanika iz uzorka bilo je 39 godina, a većina, oko 91% parova, ima odraslu decu koja žive nezavisno od njih. Ispitanici su zadovoljstvo svojom bračnom relacijom procenjivali na skali od 1-9, dok su informacije o doživljaju ljubavi za oba partnera dobijene primenom Skale ljubavi (Love Scale; Braiker & Kelly, 1979). Načini pokazivanja ljubavi procenjivani su Skalom načina izražavanja ljubavi (Ways of showing love; Huić i sar., 2010) kojom su operacionalizovana 4 ekspresivna (Orijentacija ka partneru i žrtvovanje, Emocionalna otvorenost i podrška, Verbalno izražavanje bliskosti, Fizička bliskost) i 2 instrumentalna (Instrumentalnost u ulogama u kući, Instrumentalnost u drugim ulogama) načina pokazivanja ljubavi. Dobijeni rezultati ukazuju na umereno visoko bračno zadovoljstvo i doživljaj ljubavi oba partnera. Muškarci pokazuju veće zadovoljstvo brakom. Bračno zadovoljstvo u ovoj životnoj etapi u vezi je sa subjektivnim doživljajem ljubavi. Dominantni načini pokazivanja ljubavi oba partnera obuhvataju Instrumentalnost u ulogama u kući, Emocionalnu otvorenost i podršku, te Orijentaciju ka partneru i spremnost na žrtvovanje. Svi mereni načini pokazivanja ljubavi povezani su sa doživljajem ljubavi i bliskosti u relaciji, ali njihov samostalni doprinos zadovoljstvu brakom nije uočen.

Ključne reči: staro životno doba, doživljaj ljubavi, načini pokazivanja ljubavi, zadovoljstvo brakom

¹ Adresa autora:
kristina_krstic@yahoo.com

Primljeno: 16.10.2012.
Primljena korekcija:
14.12.2012.
Prihvaćeno za štampu:
19.12.2012.

² Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta "Efekti egzistencijalne nesigurnosti na pojedinca i porodicu u Srbiji" koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (ON17902) i "Expressing love in marriage: age, gender and cultural differences" koji finansira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske i Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Uvod

Proučavajući oblasti porodičnih i bračnih relacija, autori aktuelnih istraživanja registruju promene koje se tokom vremena odigravaju u razvojnoj spirali braka. Veliki broj studija, baziranih na kros-kulturalnim podacima i longitudinalnim nalazima, pokazuje da nakon opadanja bračnog zadovoljstva u srednjoj životnoj dobi, dolazi do pozitivnog povećanja istog u starosti (za pregled Carstensen, Gottman, & Levenson, 1995), odnosno da je bračno zadovoljstvo promenljiva kategorija koja oblikuje kurvilinearan odnos tokom braka (Glen, 1990). Isti trend se prepoznaje u odnosu starosti i doživljaja ljubavi (Čudina-Obradović i Obradović, 2006).

Partnerska relacija starih može se posmatrati bar iz dva ugla. Sa jedne strane, ona najčešće u sebi krije dinamiku partnerskih odnosa koji dugo traju, a sa druge, ona može da pruži uvid u procese koji se u partnerskim relacijama odvijaju u kontekstu razvojnih karakteristika starih, te razvojnih zadataka ovog uzrasta. Brakovi sa dugim trajanjem decenijama su interesantni istraživačima (npr., Levenson, Carstensen, & Gottman 1993; Noël-Miller, 2011; Sparakowski & Axelson, 1984). Prema Schnitkeru (2007), nezavisno od starosti, ljubav može predstavljati podsticaj za ciljeve koji daju smisao životu. Pružanjem i primanjem ljubavi, ljudi se osećaju značajnim i korisnim. Maatta i Uusiautti (2012) u svom istraživanju opisuju, klasifikuju i analiziraju lična iskustva starih osoba o njihovim dugim brakovima, na osnovu kojih ukazuju na model dugotrajnih intimnih relacija. Prema ovim autorima, ljubav se u odraslom i starom dobu manifestuje kroz aktivnosti davanja, negovanja, doživljaja odgovornosti, slušanja i zahvalnosti. Prihvaćenost i voljenost, uprkos promenama koje nastaju sa starenjem doprinose kvalitetu života i blagostanju starih (Gordon & Chen, 2010). Trajanje ljubavi kod starih parova determinisano je zajedničkim i ličnim iskustvima očitovanim kroz emocije i aktivnosti, odnosno načine pokazivanja ljubavi (Maatta & Uusiautti, 2012). Najčešći prediktori bračnog zadovoljstva, mogu biti opisani u terminima: ljubavi među bračnim partnerima, načina iskazivanja ljubavi, kvaliteta interakcije među supružnicima, poštovanja, kompromisa, podele kućnih poslova, međusobne podrške partnera, seksualnog zadovoljstva i zlostavljanja među partnerima (Nimtz, 2011).

Bazična potreba za ljubavlju ne nestaje sa starenjem. Ljubav je značajna snaga života starih (Freund & Riediger, 2003). Doživljaj ljubavi, prihvaćenosti, mogućnosti iskazivanja ljubavi neosporno su značajni u životu svake osobe, nezavisno od njenog pola, starosti ili zdravlja (Berscheid & Reis, 1998; Reis & Rusbult, 2004). Ljubav i intimne veze predstavljaju značajan izvor podrške, identiteta, ličnog zadovoljstva, pri čemu pružaju doživljaj pripadnosti, odmora, rasta i sigurnosti (Carstensen, Gottman, & Levenson, 1995; Maatta & Uusiautti, 2012). Međuzavisnost i povezanost se među partnerima razvijaju tokom godina braka i, posredovane

brojnim iskustvima, teškoćama, uspesima, doprinose kasnijem prevazilaženju eventualnih bolesti i generalnom poboljšanju partnerskog odnosa u starosti (Shiota & Levenson, 2007). Zajednička istorija ojačava snage starih parova i time umanjuje negativni uticaj bračnih tenzija i sukoba. U starosti prisutno, bolje razumevanje emocija i proaktivno dizajniranje ličnog okruženja u službi je emocionalne regulacije koja vodi pozitivnoj interakciji među supružnicima (Carstensen, Gottman, & Levensen, 1995). Podrška koju partner obezbeđuje u starom dobu ostvaruje dodatan značaj za psihološku dobrobit supružnika (Cutrona, 1996), i predstavlja glavni medij kojim brak doprinosi mentalnom i fizičkom zdravlju i blagostanju (Waite & Lehrer, 2003). U tom smislu, veliki broj istraživanja u inostranstvu posmatra brak kao eventualni protektivni faktor u kontekstu razvojnih karakteristika i očekivanih razvojnih promena u starosti: odlaska u penziju (Kulik, 200; Pienta, 2003; Solinge & Henkens, 2005; Tamborini & Whitman, 2010), smanjenja socijalnih kontakata (Gierveld, van Groenou, Hoogendoorn, & Smit, 2009), odluke i adaptacije na smeštanje u dom ili promene u porodičnom smeštaju u skladu sa fizičkim sposobnostima stare osobe (Kaplan & Ridder, 1991; Kemp, 2008; Liang, Brown, Krause, Ofstedal, & Bennett, 2005; Perkinson & Rockemann, 1996), opadajuće fizičko zdravlje partnera (Harden, Northouse, & Mood, 2006; Roberto, Gold, & Yorgason, 2004) ali i generalno za kvalitet mentalnog zdravlja (Bookwala & Franks, 2005).

Istraživanja dinamike dugih brakova, kao partnerskih relacija starih i bračnih procesa u starom životnom dobu, u našoj zemlji nisu do sada sprovedena uprkos tome što se u istraživanjima ukazuje na opadanje funkcionalnosti i kvaliteta partnerskih relacija i rast incidence i spremnosti na razvod (Mihčić, 2007; Šakotić-Kurbalija, 2011), gde bi parovi starih mogli dati uvid u dinamiku partnerskih relacija koje traju. Ono što možemo pretpostaviti je da se brakovi starih u Srbiji odvijaju u kontekstu tradicionalno definisanih rodnih uloga unutar porodice sa slabom tendencijom promene ka egalitarnim (Petrović, 2007; Petrović, Mihčić, Zotović i Kapor-Stanulović, 2009), kao i u kontekstu rastuće pojave „ageisma“, odnosno izraženih predrasuda prema starima (Mihčić, 2010). Studije mentalnog zdravlja starih su u Srbiji takođe veoma retke, dok se više pažnje poklanja zdravstvenim problemima i socijalnoj marginalizaciji starih (Pešić, 2007). Cilj ovog istraživanja bio je da se partnerske relacije starih pre svega opišu iz aspekta zadovoljstva bračkom oba partnera, doživljaja ljubavi i bliskosti, načina pokazivanja ljubavi, a zatim i da se među ovim varijablama, eventualno prepoznaju činioci koji doprinose zadovoljstvu brakom starih.

Metod

Uzorak

Istraživanje prikazano ovim radom sprovedeno je na starosno i polno ujednačenom uzorku od 150 osoba (75 parova) sa teritorije Republike Srbije. Uzrast ispitanika obuhvatao je raspon godina od 55-85, pri čemu su ispitanice bile starosti 55-77 ($M = 65$), dok ispitanici starosti 55-85 ($M = 68.7$). Dužina trajanja braka kreće se u opsegu od 5 do 57 godina, pri čemu prosečno trajanje braka iznosi 38.75 godina. Najveći broj parova (91.5%) ima decu. Najveći procenat ispitanika je penzionisan, 79.8% žena i 71.2 % muškaraca. U pogledu obrazovnog statusa uočava se da je najveći procenat ispitanica srednjoškolskog obrazovanja (48.6%), dok je višu školu završilo 17.6%. U muškom delu uzorka, 32% ispitanika ima završenu srednju školu, 22.7% višu školu, dok 21.3% fakultet. Najbrojniji su ispitanici i ispitanice koji svoje mesečne prihode procenjuju kao prosečne.

Instrumenti

Procena zadovoljstva brakom vršena je preko jednoajtemske mere koja na devetostepenoj skali meri opšte zadovoljstvo brakom. Pitanjem „Koliko ste sveukupno zadovoljni Vašim brakom?“ ispitanici su na skali, koja se kreće od potpunog nezadovoljstva do izrazitog zadovoljstva, davali subjektivnu ocenu globalnog zadovoljstva ličnim bračnim odnosom.

Doživljaj ljubavi između partnera procenjivan je Skalom ljubavi (Love Scale, Braiker, & Kelly, 1979). Skala se sastoji od devet stavki na kojima ispitanici na devetostepenoj skali procenjuju doživljaj bliskosti, intimnosti i ljubavi u aktuelnom partnerskom odnosu (“Koliko bliskost osećate prema svom partneru?“). Pouzdanost instrumenta na uzorku istraživanja je zadovoljavajuća i merena Kronbahovim Alfa koeficijentom iznosi .89.

Za utvrđivanje karakterističnih načina izražavanja ljubavi korišćena je Skala načina izražavanja ljubavi (Ways of showing love; Huić i sar., 2010). Skalom je obuhvaćeno 6 načina pokazivanja ljubavi od kojih su četiri dominantno ekspresivna: Orijehtacija ka partneru i žrtvovanje („Pazim da ne povredim njegova/njena osećanja, prećutim nešto što mi se ne sviđa“), Emocionalna otvorenost i podrška („Iskrena sam oko svega što mi se događa i što mislim“), Fizička bliskost („Poljubim ga/je“;“ Fizičkim dodirom: grlim ga, mazim, češkam, masiram i slično“), Verbalno izražavanje bliskosti („Govorim mu/joj da ga/je volim“, „Dajem mu/joj komplimente“), i dva dominantno instrumentalna: Instrumentalnost u ulogama u kući (obavljanje poslova i pomoć u kući) („Skuvam mu/joj ono šta voli“),

Instrumentalnost u drugim ulogama (kavaljerstvo, pomoć van kuće) („Izvedem ga/je na večeru ili piće“, „Odvezem ga/je gde treba da ode“). Pouzdanost skale, merena Kronbahovim alfa koeficijentom, u celini je visoka, i za muškarce i za žene, i iznosi .97. U obradi podataka korišteni su skorovi na dimenzijama pokazivanja ljubavi, kao i ukupan skor na skali, koji ukazuje na generalnu tendenciju ka većem broju različitih načina pokazivanja ljubavi u relaciji.

Procedura

Podaci za istraživanje sakupljeni su od oktobra 2010. godine do januara 2011. godine, na teritoriji Republike Srbije. Prikupljanje podataka vršili su obučeni anketari koji su, u paru, upitnike davali partnerima ponaosob. Ispitivanjem nisu prikupljeni lični podaci o ispitanicima, parovi su bili upoznati sa ciljem istraživanja, dali su saglasnost za učešće i na upit su mogli dobiti informacije o sopstvenom postignuću na primenjenim instrumentima. Parovi starih regrutovani su iz redova porodica i prijatelja anketara koji potiču iz različitih sredina (u smislu broja stanovnika), ali i porodica različitog materijalnog stanja. Kreiran uzorak je prigodan.

Rezultati

Pokazatelji procenjenog bračnog zadovoljstva i doživljaja ljubavi u parovima starih

Podaci o procenjenom zadovoljstvu brakom i doživljajem bliskosti prikazani su u Tabeli 1 i ukazuju na umereno visoke vrednosti bračnog zadovoljstva i doživljaja ljubavi u parovima starih, kako kod muškaraca, tako i kod žena. Analizom značajnosti razlika za zavisne uzorke, registruju se statistički značajne razlike u zadovoljstvu brakom ($t = -2.27, p < .05$) u korist muškaraca, koji pokazuju veće zadovoljstvo bračnim odnosom.

Prema percepciji oba supružnika doživljaj ljubavi procenjuje se kao visok, i u sklopu istog postoji statistički značajna razlika u percepciji partnera ($t = -2.36, p < .05$), u korist žena, koje izveštavaju o snažnijem doživljaju ljubavi i bliskosti u svojoj partnerskoj relaciji.

Tabela 1
Deskriptivni pokazatelji kvaliteta partnerskih relacija

	Muškarci		Žene	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Ukupno zadovoljstvo brakom	7.38	1.71	6.85	2.15
Doživljaj ljubavi	7.82	1.15	8.06	0.93

Ponašanja pokazivanja ljubavi u parovima starih

Set ponašanja kojim se dominantno iskazuje ljubav i kod muškaraca i kod žena je isti i obuhvata: pomoć u kući, spremnost na žrtvovanje i emocionalnu otvorenost (Tabela 2). Nisu uočene statistički značajne razlike između muškaraca i žena u ukupnom pokazivanju ljubavi ($M\check{z} = 142.05$ ($SD\check{z} = 25.72$) i $Mm = 139.61$ ($SDm = 28.52$), $t = .92$, $p > .05$). Ipak, razlike su uočene na pojedinim dimenzijama i to tako da su orijentacija ka partneru i žrtvovanje, emocionalna otvorenost i podrška, i instrumentalnost u ulogama u kući više izraženi kod žena, dok je instrumentalnost u drugim ulogama izraženija kod muškaraca (Tabela 2). Verbalnu i fizičku afektivnost i muškarci i žene u parovima starih podjednako procenjuju kao svoj način pokazivanja ljubavi.

Tabela 2
Načini pokazivanja ljubavi u parovima starih

		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>
Ukupno pokazivanje ljubavi	Ž	142.05	25.72	0.921
	M	139.61	28.52	
Orijentacija ka parteru i žrtvovanje	Ž	3.81	0.76	2.42*
	M	3.57	0.72	
Emocionalna otvorenost i podrška	Ž	4.32	0.61	3.57**
	M	4.03	0.72	
Fizička bliskost	Ž	3.04	1.07	-1.70
	M	3.19	1.02	
Verbalno izražavanje bliskosti	Ž	3.08	0.92	-0.235
	M	3.10	0.93	
Instrumentalnost u ulogama u kući	Ž	4.41	0.62	7.67**
	M	3.35	1.04	
Instrumentalnost u drugim ulogama	Ž	2.66	0.87	-6.91**
	M	3.45	0.83	

* $p < .05$; ** $p < .01$

Relacije doživljaja ljubavi i ponašanja pokazivanja ljubavi u parovima starih

Doživljaj ljubavi žena u parovima iz uzorka značajno korelira sa svim načinima pokazivanja ljubavi kako ih procenjuje partner, i sa ličnim ekspresivnim načinima pokazivanja ljubavi (Tabela 3).

Tabela 3

Korelacije doživljaja ljubavi žena sa načinima pokazivanja ljubavi u partnerskoj relaciji

	Doživljaj ljubavi -žene
Orijentacija ka partneru/žrtvovanje	.40**
Emocionalna otvorenost i podrška	.42**
Fizička bliskost	.47**
Verbalno izražavanje bliskosti	.43**
Instrumentalnost u ulogama u kući	.22
Instrumentalnost u drugim ulogama	.04
Orijentacija ka partneru/žrtvovanje- partner	.47**
Emocionalna otvorenost i podrška-partner	.59**
Fizička bliskost-partner	.47**
Verbalno izražavanje bliskosti-partner	.46**
Instrumentalnost u ulogama u kući-partner	.34**
Instrumentalnost u drugim ulogama-partner	.37**

** $p < .01$

O većem doživljaju bliskosti i ljubavi u svojoj partnerskoj relaciji, dakle, izveštavaju žene kojima partner pokazuje ljubav više na svim merenim dimenzijama i koje procenjuju da svom partneru ljubav više pokazuju svim ekspresivnim formama načina pokazivanja ljubavi.

O većem doživljaju bliskosti i ljubavi i svojoj partnerskoj relaciji izveštavaju muškarci koji svojoj partnerki više pokazuju ljubav svim merenim dimenzijama pokazivanja ljubavi. Jednako tako, veći doživljaj bliskosti imaju i muškarci čija žena izveštava o tome da ljubav pokazuje više svim merenim dimenzijama pokazivanja ljubavi (Tabela 4). Korelacije načina pokazivanja ljubavi sa doživljajem ljubavi u relaciji izraženije su kod muškaraca.

Tabela 4

Korelacije doživljaja ljubavi muškaraca sa načinima pokazivanja ljubavi u partnerskoj relaciji

	Doživljaj ljubavi -muškarci
Orijentacija ka partneru/žrtvovanje	.53**
Emocionalna otvorenost i podrška	.62**
Fizička bliskost	.60**
Verbalno izražavanje bliskosti	.53**
Instrumentalnost u ulogama u kući	.40**
Instrumentalnost u drugim ulogama	.45**
Orijentacija ka partneru/žrtvovanje- partnerka	.80**
Emocionalna otvorenost i podrška-partnerka	.72**
Fizička bliskost-partnerka	.85**
Verbalno izražavanje bliskosti-partnerka	.84**
Instrumentalnost u ulogama u kući-partnerka	.54**
Instrumentalnost u drugim ulogama-partnerka	.65**

** $p < .01$

Doživljaj ljubavi i ponašanja pokazivanja ljubavi kao činioci zadovoljstva brakom muškaraca i žena u parovima starih

Sa ciljem provere doprinosa doživljaja ljubavi u partnerskoj vezi, te načina pokazivanja ljubavi u relaciji procenjenom zadovoljstvu brakom muškaraca i žena, rađene su hijerarhijske regresione analize zasebno za uzorak žena i uzorak muškaraca. Procenjeno zadovoljstvo brakom muškaraca, odnosno žena, je predstavljalo kriterijumsku varijablu u modelima hijerarhijskih regresionih analiza. Kao potencijalni prediktor u prvom koraku je unet doživljaj ljubavi, u drugom ukupan skor na ličnom pokazivanju ljubavi, i u završnom ukupan skor na pokazivanju ljubavi, ali kada o njemu izveštava partner. Ovako formirani regresioni modeli značajni su i za poduzorak žena i za poduzorak muškaraca.

Na poduzorku žena (Tabela 5), modelom u celini objašnjeno je oko 34% ukupne varijanse zadovoljstva brakom. Varijable unete u drugom i trećem koraku ne doprinose značajno povećanju procenta objašnjene varijanse. U završnom koraku, kao i u ranijim koracima analize, registruje se kao značajan samostalni doprinos procenjenog doživljaja ljubavi (Tabela 6).

Tabela 5

Relacije doživljaja ljubavi i načina pokazivanja ljubavi sa zadovoljstvom vezom-žene

	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>F</i>	<i>p</i>	Značajnost <i>F</i> promene
Model 1	.568	.323	30.963	.000	
Model 2	.580	.336	16.186	.000	.263
Model 3	.580	.336	10.623	.000	.970

Model 1. doživljaj ljubavi

Model 2. doživljaj ljubavi, ukupni lični način pokazivanja ljubavi

Model 3. doživljaj ljubavi, ukupni lični način pokazivanja ljubavi, ukupni partnerov način pokazivanja ljubavi

Tabela 6

Značajnost doprinosa pojedinih varijabli iz modela- završni korak (žene)

	β	<i>t</i>
Doživljaj ljubavi	.51	4.19**
Ukupni lični način pokazivanja ljubavi	.13	0.98
Ukupan partnerov način pokazivanja ljubavi	-.01	-0.04

** $p < .01$

Na poduzorku muškaraca (Tabela 7) modelom je u celini objašnjeno oko 27 % ukupne varijanse zadovoljstva brakom. Iako se uvođenjem varijabli u drugom i trećem koraku povećava procenat varijanse, ova promena nije statistički značajna. Kao i na poduzorku žena u završnom, kao i u prethodnim koracima analize, jedini značajan samostalni doprinos procenjenom zadovoljstvu brakom ima doživljaj ljubavi (Tabela 8).

Tabela 7

Relacije doživljaja ljubavi i načina pokazivanja ljubavi sa zadovoljstvom vezom-muževi

	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>F</i>	<i>p</i>	Značajnost <i>F</i> promene
Model 1	.487	.237	22.03	.000	
Model 2	.495	.245	11.38	.000	.376
Model 3	.517	.268	8.41	.000	.151

Model 1. doživljaj ljubavi

Model 2. doživljaj ljubavi, ukupni lični način pokazivanja ljubavi

Model 3. doživljaj ljubavi, ukupni lični način pokazivanja ljubavi, ukupni partnerov način pokazivanja ljubavi

Tabela 8

Značajnost doprinosa pojedinih varijabli iz modela- završni korak (muževi)

	β	t
Doživljaj ljubavi	.40	3.17**
Ukupni lični način pokazivanja ljubavi	-.01	-0.03
Ukupan partnerov način pokazivanja ljubavi	.20	1.45

** $p < .01$

U parovima iz uzorka, dakle, zadovoljniji su brakom i muškarci i žene koji procenjuju većim bliskost i ljubav u svojoj partnerskoj relaciji. Procenjena bliskost u relaciji i načini pokazivanja ljubavi opisuju nešto veći procenat varijanse zadovoljstva brakom žena.

Diskusija

Istraživanje predstavljeno ovim radom imalo je za cilj da opiše percipirano zadovoljstvo brakom, te njegove relacije sa doživljajem ljubavi i načinima pokazivanja ljubavi u partnerskim relacijama starih.

Istraživanja koja porede kvalitet funkcionisanja partnerske relacije tokom različitih razvojnih faza porodice ukazala su na pravilnost kurvilinearne kvaliteta bračnih odnosa, usmerenog ka sve većem zadovoljstvu partnerskom relacijom u starosti, tačnije nakon što deca napuste dom, a par se vrati na dijadno funkcionisanje (Glenn, 1990). Ovakva pravilnost, međutim, nije uočena u transferzalnim istraživanjima kvaliteta bračnih odnosa u Srbiji. Doživljaj zadovoljstva bračnom relacijom kontinuirano opada, i najniži je upravo u razvojnoj fazi braka i porodice koju karakterišu partnerski odnosi starih (Mihić i Jelić, 2012). U skladu sa ovim, istraživanje prikazano ovim radom, kao deo globalnije studije partnerskih procesa u brakovima različitih generacija, imalo je za cilj da otvori pitanje doživljaja bliskosti u parovima starih u Srbiji i ponudi eventualnu argumentaciju za detaljnije bavljenje ovom tematikom kod nas.

Dobijeni rezultati ukazuju na umereno visoke vrednosti bračnog zadovoljstva kako muškaraca tako i žena u starom životnom dobu. Moguće je da je ovakav podatak na ovom uzorku efekat načina merenja. Ipak, jednoajtemski pristup korišćen u ovom istraživanju, se, u ranijim istraživanjima, pokazao legitimnim načinom merenja zadovoljstva partnerskom relacijom kada se pokušavaju dobiti globalne procene supružnika o tome koliko im zadovoljstva pruža partnerski odnos, zanemarujući oscilacije i potencijalnu ambivalenciju prema karakteristikama ličnosti partnera ili osobenostima samog odnosa (Fincham & Linfield, 1997; Spanier, 1976). Detaljniji uvid u procenu funkcionalnosti samog braka, svakako bi dalo istraživanje koje bi uključivalo višestruku procenu kvaliteta bračnog odnosa. Muškarci iz

uzorka pokazuju veće zadovoljstvo brakom. Ovaj podatak u skladu je sa ranijim istraživanjima i pokazuje tendenciju da su muškarci u svim razvojnim fazama, i u Srbiji i u inostranstvu, zadovoljniji aktuelnom relacijom (Davine & Forehand, 1996; Jose & Alfons, 2007; Mihić, 2007,2010; Schumm, Webb, & Bollman, 1998;). Ovo otvara pitanje da li su žene veći kritičari bliskih relacija, ili je kontekst relacija i procesa u braku više usmeren na očekivanja koja muškarci od takvih relacija imaju.

Nešto veći doživljaj ljubavi u partnerskoj relaciji na uzorku ovog istraživanja pokazuju žene, mada rezultati ukazuju na to da i muževi i žene procenjuju bliskost u svojoj partnerskoj relaciji visokom. Postojan i snažan doživljaj ljubavi u parovima starih verovatno je uslovljen međuzavisnošću i povezanošću koji se razvijaju tokom godina braka (Nimtz, 2011). Takođe, mogao bi biti posledica ponovnog usmeravanja parova na partnersko funkcionisanje, podstaknuto odlaskom dece iz domova roditelja (najveći broj parova iz uzorka živi sam). Istovremeno, međutim, mogao bi ukazivati i na eventualnu kompenzatornu bliskost usled izolacije koja je kao strategija prevladavanja društvene krize u nekim istraživanjima prepoznata kod parova u Srbiji (Gajić-Draganić i Stamenković Rudić, 2004).

Set dominirajućih načina pokazivanja ljubavi muškaraca i žena je sličan. Partneri u ovoj životnoj fazi, dominantno pokazuju ljubav emocionalnom otvorenošću prema partneru, spremnošću na žrtvovanje i generalnom orijentacijom ka partneru i tendencijom ka većoj pomoći u kući i učešću u ulogama u domaćinstvu. Dobi-jeni nalazi nisu u skladu sa Rubinovim (1976, prema Huston & Geis, 1993) koji sugerišu da muškarci dominantno iskazuju ljubav na instrumentalne, dok žene na ekspresivne načine. Ovo svakako može biti specifičnost društvene i kulturne klime porodica iz Srbije koja ponašanje supružnika usklađuje sa tradicionalnim rodnim ulogama, pa se ženama instrumentalnost u ulogama u kući „dozvoljava“ kao način pokazivanja ljubavi. Tako je u prethodnim životnim fazama, instrumentalnost u kući je opisana kao način pokazivanja ljubavi dominantno žena (Huić, Kamenov i Mihić, 2012; Mihić i Jelić, 2012). Promena koja ukazuje na eventualnu fleksibilnost ovakvog obrasca u starosti, može biti fokus daljih specifičnijih longitudinalnih studija ponašanja parova. Sklop ovakvog ponašanja pokazivanja ljubavi nalikuje na prijateljsku ljubav (Sternberg, 1986) i opisuje stabilne bliske relacije temeljene na obostranom poštovanju, prihvatanju i uvažavanju, te predanosti odnosu koji traje. Uprkos ovome, u istraživanju koje je pratilo razlike u ukupnoj spremnosti na pokazivanje ljubavi u parovima u različitim razvojnim fazama porodice, ukazano je na pravilnost da spremnost na pokazivanje ljubavi opada, i najniže je u parovima starih (Mihić i Jelić, 2012). Implikacije rezultata ovog istraživanja za praktični rad svakako se ogledaju u jačanju spremnosti društva da podrži brakove starih kao partnerske relacije, i ponudi kontekst u kom se stabilna ljubav sa ovim dominirajućim ponašanjima razume kao dozvoljen i prihvaćen način pokazivanja bliskosti i intimnosti bez obzira na uzrast. Istaknutost i značajnost

emocionalne otvorenosti i podrške u starom životnom dobu, u skladu je sa rezultatima istraživanja koja ističu značaj pozitivnog ponašanja partnera, otvorenosti, poštovanja, ali i stepena subjektivne i opažene ekspresivnosti partnera kao faktora zadovoljstva partnerskom relacijom (Karney & Bradbury, 1995, prema Šakotić-Kurbalija, 2011; Miller, Caughlin, & Huston, 2003).

Doživljaj ljubavi u relaciji značajno korelira sa načinima pokazivanja ljubavi, i to i onim koji su lično prepoznati, i onim koje partner prepoznaje kao svoje. Nešto niža, ili čak neznačajna je korelacija doživljaja ljubavi sa instrumentalnim oblicima pokazivanja ljubavi žena. Ovaj podatak može ukazivati na ranije pomenutu pravilnost da se instrumentalnost u ulogama u kući i van nje, više smatra dogovorenim aspektom uloge muškarca i žene, te je više aspekt socijalizacije rodnih uloga, nego prepoznat oblik pokazivanja ljubavi. Ipak, doživljaj ljubavi i muškaraca i žena u značajnoj je pozitivnoj korelaciji sa instrumentalnošću u ulogama u kući muškaraca. Moguće je da se obavljanje poslova u kući od strane muškarca razume kao promena u sistemu brige među partnerima, koja je u skladu sa razvojnim zadacima ovog uzrasta.

Kao činioc bračnog zadovoljstva u ovom istraživanju prepoznat je doživljaj ljubavi. Pozitivna relacija doživljaja ljubavi sa bračnim zadovoljstvom registrovana je i u drugim istraživanjima (Masuda, 2003). Jednako tako uočena je i pravilnost da je zadovoljstvo partnerskom relacijom i muškaraca i žena povezano sa ličnom i partnerovom ekspresivnošću (Miler, Kauhlin, & Huston, 2003). Izostanak samostalnih efekata ekspresivnih oblika pokazivanja ljubavi najverovatnije je posledica relativno visoke korelacije doživljaja ljubavi sa načinima pokazivanja ljubavi. U daljim istraživanjima trebalo bi detaljnije razraditi dijadnu prirodu pokazivanja ljubavi unutar relacije.

Sprovedeno istraživanje predstavlja doprinos zapostavljenoj, istraživačkoj oblasti psihologije starenja u našoj zemlji. Dodatno, obezbeđuje nagodradnju znanja iz oblasti partnerskih i bračnih relacija, s obzirom na to da istraživanja bračnih odnosa u starosti u našoj zemlji nisu vršena. Istraživanje omogućava uvid u korelate bračnog zadovoljstva starih iz domena doživljaja bliskosti i načina pokazivanja ljubavi, i u tom aspektu donekle rasvetljava dinamiku bračnih procesa u starom životnom dobu. Praktične implikacije istraživanja mogu podrazumevati upotpunjavanje i bogaćenje znanja stručnjaka iz ove oblasti i sadržaja edukativnih programa za unapređenje kvaliteta bračnih odnosa, saznanjima o načinima funkcionisanja parova sa dugim trajanjem braka. Ograničenja ovog istraživanja pre svega se odnose na veličinu i reprezentativnost uzorka. Uzorak samom strukturom nije dozvolio poređenje parova unutar različitih faza starosti, kao ni parova sa kojima deca još uvek žive (bilo u formi nuklearne porodice ili višegeneracijskog domaćinstva) i parova koji su se vratili na dijadno funkcionisanje. Takođe, s obzirom da je varijablama obuhvaćenim ovim istraživanjem opisano oko 30% ukupne varijanse zadovoljstva brakom žena i muškaraca u staroj dobi, u daljim

istraživanjima pažnju bi trebalo posvetiti eventualnim efektima drugih partnerskih procesa poput podele posla u kući, provođenja slobodnog vremena, ali i kvaliteta komunikacije, rešavanja konflikata i drugih elemenata dijadne interakcije.

Reference

- Berscheid, E., & Reis, H. T. (1998). Attraction and close relationships. In S. Fiske (Ed.), *Handbook of social psychology* (pp. 193-281). New York, NY: Addison-Wesley.
- Bookwala, J., & Franks M.M. (2005). Moderating role of marital quality in older adults' depressed affect: beyond the main effects model. *The Journals of Gerontology*, 60(6), 338-341.
- Braiker, H. B., & Kelley, H. H. (1979). Conflict in the development of close relationships. In R. L. Burgess & T. L. Huston (Eds.), *Social exchange in developing relationships* (pp. 135-168). New York: Academic Press.
- Carstensen, L. L., Gottman, J. M., & Levensen, R. W. (1995). Emotional Behavior in Long-Term Marriage. *Psychology and Aging*, 10(1), 140-149.
- Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Cutrona, C. E. (1996). *Social support in couples: Marriage as a resource in times of stress*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Devine, D., & Forehand, R. (1996). Cascading toward divorce. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(2), 424-427.
- Fincham, F. D., & Linfield, K. J. (1997). A new look at marital quality: Can spouses feel positive and negative about their marriage? *Journal of Family Psychology*, 11(4), 489-502.
- Freund, A. M., & Riediger, M. (2003). *Successful aging*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Gajić-Draganić S. i Stamenković Rudić B. (2004). Tranzicija-izazov braku. U J. Veselinović (Ur.), *Izazovi porodica, izazovi porodičnih terapeuta u vremenu tranzicije*. Beograd, Centar za porodicu.
- Gierveld, J., van Groenou, M., Hoogendoorn, A., & Smit, J.H. (2009). Quality of Marriages in later life and emotional and social loneliness. *The Journals of Gerontology*, 64(4), 497-506.

- Glenn, N. D. (1990). Quantitative Research on Marital Quality in the 1980s: A Critical Review. *Journal of Marriage and the Family*, 52(4), 818-831.
- Gordon, A. M., & Chen, S. (2010). When you accept me for me: The relational benefits of intrinsic affirmations from one's relationship partner. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(11), 1439-1453.
- Harden, J., Northouse, L. L., & Mood, D. (2006). Qualitative analysis of couples' experience with prostate cancer by age cohort. *Cancer Nursing*, 29(5), 367-377.
- Huić, A., Kamenov, Ž. i Mihić, I. (2012, July). *Gender differences in expressing love in marriage: stability across generations and cultures*. Paper presented at IARR Conference, Chicago.
- Huić, A., Kamenov, Ž. i Jugović, I. (2010) *Skala pokazivanja ljubavi*. Neobjavljeni rukopis.
- Huston, T. L., & Geis, G. (1993). In what ways do gender-related attributes and beliefs affect marriage? *Journal of Social Issues*, 49(3), 87-106.
- Jose, O., & Alfons, V. (2007). Do Demographics Affect Marital Satisfaction? *Journal of Sex & Marital Therapy*, 33(1), 73-85
- Kaplan, L., & Ridder, L. A. (1991). Impact on the marriage when one spouse moves to nursing home. *Journal of Women and Aging*, 3(3), 81-101.
- Kemp, C. (2008). Negotiating transitions in later life: married couples in assisted living. *Journal of Applied Gerontology*, 27(3), 231-251.
- Kulik, L. (2001). The impact of men's and women's retirement on marital relations: a comparative analysis. *Journal of Women and Aging*, 13(2), 21-37.
- Levenson, R. W., Carstenson, L. L., & Gottman, J. M. (1993). Long-term marriage: age, gender, and satisfaction. *Psychology and Aging*, 8(2), 301-313.
- Liang, J., Brown, J.W., Krause, N.M., Ofstedal, M.B., & Bennett, J. (2005). Health and living arrangements among older Americans. *Journal of Aging and Health*, 17(3), 305-335.
- Maatta, K., & Uusiautti, S. (2012). Love does not retire – not even after a half century of marriage. *Journal of Educational and Social Research*, 2(1), 23-39.
- Masuda, M. (2003). Meta-analyses of love scales: Do various love scales measure the same psychological constructs? *Japanese Psychological Research*, 45(1), 25-37.

- Mihić, I. (2007). Karakteristike i funkcionalnost bračnih odnosa u porodicama na teritoriji Vojvodine. U M. Zotović (Ur.), *Porodice u Vojvodini: karakteristike i funkcionalnost* (str. 80-98). Novi Sad, Filozofski fakultet.
- Mihić, I. (2010). *Činioci uključivanja oca u brigu o detetu*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Mihić, I. i Jelić, M. (2012, May). *Ways of showing love in marriage- differences across family development stages*. Paper presented at 18th Psychology days in Zadar, University of Psychology, Department of Psychology, Zadar, Croatia.
- Miler, P. J. E., Caughlin, J. P., & Huston, T. L. (2003). Trait Expressiveness and marital satisfaction: The role of idealization processes. *Journal of Marriage and Family*, 65(4), 978-995.
- Nimtz, A. M. (2011). *Satisfaction and contributing factors in satisfying long-term marriage: a phenomenological study*. Doctoral dissertation, Liberty University, VA.
- Noël-Miller, C. M. (2011). Partner caregiving in older cohabiting couples. *The Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 66(3), 341-353.
- Perkinson, M. A., & Rockemann, D. D. (1996). Older women living in a continuing care retirement community: marital status and friendship formation. *Journal of Women and Aging*, 8(3-4), 159-177.
- Pešić, Lj. (2007). Socijalni i zdravstveni problemi osoba u poznim godinama. *Acta Medica Medinae*, 46, 45-48.
- Petrović, J. (2007). Odnosi u porodicama u Vojvodini: podela uloga, vaspitno ponašanje roditelja i porodična klima. U M. Zotović (Ur.), *Porodice u Vojvodini: karakteristike i funkcionalnost* (str. 23-46). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Petrović, J., Mihić, I., Zotović, M. i Kapor-Stanulović, N. (2009). Porodične uloge oca i majke u porodicama u procesu tranzicije. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 128, 31-45.
- Pienta, A. M. (2003). Partners in marriage: an analysis of husbands' and wives' retirement behavior. *Journal of Applied Gerontology*, 22(3), 340-358.
- Reis, H. T., & Rusbult, C. E. (2004). *Close relationships. Key readings*. New York, NY: Psychology Press.
- Roberto, K., Gold, D., & Yorgason, J. (2004). The influence of osteoporosis on the marital relationship of older couples. *Journal of Applied Gerontology*, 23(4), 443-456.

- Šakotić-Kurbalija, J. (2011). *Karakteristike bračnog odnosa i traženje psihološke pomoći*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Schnitker, J. (2007). Look (closely) at all the lonely people: Age and the social psychology of social support. *Journal of Aging and Health, 19*(4), 659-682.
- Schumm, W., Webb, F., & Bollman, S. (1998). Gender and marital satisfaction: Data from the National Survey of Families and Households. *Psychological Reports, 83*(1), 319-327.
- Shiota, M. N., & Levenson, R. W. (2007). Birds of a feather don't always fly farthest: Similarity in Big Five Personality predicts more negative marital satisfaction trajectories in long-term marriages. *Psychology and Aging, 22*(4), 666-675.
- Spanier, G. B. (1976). Measuring dyadic adjustment: new scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family, 38*, 15-28.
- Sporakowski, M. J., & Axelson, L. V. (1984). Long-term marriages: a critical review. *Family and Economic Issues, 7*(2), 76-93.
- Sternberg, R. J. (1986). A triangular theory of love. *Psychological Review, 93*(2), 119-135.
- Tamborini, C. R., & Whitman, K. (2010). Lowering social security's duration-of-marriage requirement: distributional effects for future female retirees. *Journal of Women and Aging, 22*(3), 184-203.
- Van Solinge, H., & Henkens, K. (2005). Couples' adjustment to retirement. *The Journals of Gerontology: Series B, 60*(1), 11-20.
- Waite, L., & Lehrer, E. L. (2003). The benefits from marriage and religion in the United States: A comparative analysis. *Population and Development Review, 29*(2), 255-275.

**Kristina Krstić,
Marija Zotović,
& Ivana Mihić**

Department of
Psychology, Faculty of
Philosophy, University
of Novi Sad

MARITAL PROCESSES IN OLD COUPLES

Conducted research aimed to describe the processes in marriages of the elderly, which included experience of love and intimacy in the relationship, ways of showing love, and the relations of these variables to marital satisfaction.

The study sample consisted of 75 old couples in which the women were aged 55-77 and men 55-89. Average duration of marriage within the sample was 39 years, and most, about 91% of couples had adult children who lived independently of them. Respondents assessed satisfaction with their marital relations using a nine point scale, while information about the experience of love for both partners was obtained by the Love Scale (Love Scale; Braiker & Kelly, 1979). Ways of showing love were assessed by the Ways of showing love Scale (Huić et al., 2010), measuring four expressive („communal orientation/sacrifice“, „emotional openness and support“, „physical affection“, „verbal affection/gifting“) and two instrumental factors („domestic instrumentality“ and „public instrumentality“).

The results indicated a moderately high marital satisfaction and experience of love for both partners. Men showed higher satisfaction with marriage. Marital satisfaction in this life stage was related to the subjective experience of love. The dominant ways of showing love, for both partners, included domestic instrumentality, emotional openness and support, and communal orientation/sacrifice. All measured ways of showing love correlated with the experience of love and intimacy in a relationship, but their independent contributions to satisfaction with marriage was not observed.

Keywords: old age, the experience of love, ways of showing love, marital satisfaction